

Қытайдағы қазақтар тіліндегі топиализация стратегиялары**А. Әбіш**

Орталық Ұлттар Университеті, Бейжің, Қытай

ORCID: 0009-0008-8217-1538

(E-mail: aynurabish@muc.edu.cn)

ARTICLE INFO

Кілт сөздер:
ақпараттық
құрылым,
тақырып-
түсініктеме,
топиализация,
топиализация
стратегиялары,
сөйлем
деңгейіндегі
топиализация,
Орхон көне
түркі тілі, ескі
ұйғыр тілі,
салыстырмалы
грамматика,
Қытайдағы
қазақтар тілі.

XFTAMP 16.21.43

DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2025-3-147-165>

АННОТАЦИЯ

Мақала түркі тілдерінде аз зерттелген топиализация немесе тақырып/ремалық («рема» – «комментарий» ұғымын білдіреді) бағытты зерттеуге арналған. Топиализация мәтінді лингвистикалық талдаудың бір тәсілі ретінде көптеген тілдерде, соның ішінде түркі тілдерінде де қолданылады. Мақалада Қытайда тұратын қазақтардың сөйлем құрылымындағы топиализация мәселесі жан-жақты қарастырылады. Топиализация – тыңдаушы мен оқырманның назарын белгілі бір компонентке аудару және ақпаратты ұйымдастыру үшін сөйлемнің жекелеген бөліктерін айқындайтын маңызды лингвистикалық құбылыс болып табылады.

Зерттеу барысында автор қазақ тіліндегі топиализация маркерлерін анықтайды: грамматикалық маркерлер (сөз тәртібінің өзгеруі, арнайы демеуліктер), просодикалық маркерлер (интонация, үзіліс) және синтаксистік маркерлер (солға қарай ығысу, постпредикаттық топик).

Түркі тілдеріндегі сөйлем құрылымында топиализация маркерлерінің маңызын ашу үшін автор бұл құбылысты тарихи көне түркі тілдері (Орхон руникалық және көне ұйғыр жазбалары) мен қазіргі түркі тілдері (түрік және ұйғыр) негізінде қарастырады. Автор Қытайдағы қазақтардың тілдік жүйесіне қытай, ұйғыр және басқа да тілдердің әсер ететінін атап өтеді. Сондықтан Қытайдағы қазақтардың тіліндегі топиализация маркерлерін ұйғыр, қытай және қазіргі қазақ тілдерімен салыстырмалы түрде талдайды.

Мақалада морфосинтаксистік тәсілдер арқылы топикті білдіру жолдары мен топик шегін айқындаудағы просодикалық маркерлердің рөлі және ‘yoу’, ‘wözi’, ‘bolsa’, ‘degen’ сынды грамматикалық маркерлер арқылы топиализацияның көрінісі жан-жақты қарастырылған. Сондай-ақ, «тақырып-комментарий» құрылымдары да талданып, дискурстағы топик маркерлерінің прагматикалық қызметі сипатталған.

Зерттеу нәтижелеріне сәйкес Қытайдағы қазақ тілі мен Қазақстандағы қазақ тілінің арасында аздаған айырмашылықтар да бар екенін, олардың негізінен синтаксистік құрылымдар мен просодикалық

бірліктерге қатысты байланысы бар екенін көрсетті. Просодикалық тұрғыда қазақ тіліндегі топик маркерлері интонация мен үзіліс арқылы көрініс табады, бұл барлық түркі тілдеріне тән типологиялық көрсеткіш болып табылады.

Постпредикаттық топикализация жүйелі сипатқа ие емес. Бір сөйлемде бірнеше топик маркерленуі мүмкін, бірақ бұл қатаң грамматикалық ереже болып саналмайды.

Зерттеу барысында ұзақ мерзімді тілдік байланыстардың нәтижесінде Қытайдағы қазақ тілінде кейбір байланыс әсерлері қалыптасқан, алайда оның негізгі грамматикалық жүйесі стандартты қазақ тіліне жақын күйінде сақталғаны да анықталды. Бұл зерттеу Қытайдағы қазақ тілі ерекшеліктерін түсінуге және түркі тілдеріндегі ақпараттық құрылымды зерделеуге елеулі үлес қосары сөзсіз.

A. Abish

Minzu University of China, Beijing, China

ORCID: 0009-0008-8217-1538

(E-mail: aynurabish@muc.edu.cn)

Topicalization strategies in the language of Kazakhs in China

Abstract. This paper focuses on the unstudied phenomenon of topicalization – or the theme-rheme structure (with “rheme” is understood as “comment”) – in Turkic languages. Topicalization, used in many languages including Turkic, is examined here in the sentence structure of Kazakh as spoken by Kazakhs in China. It is a linguistic phenomenon that highlights specific sentence components to structure information and guide the listener’s or reader’s attention.

The research identifies topicalization markers in Kazakh as including grammatical markers (changes in word order, special particles), prosodic markers (intonation, pauses), and syntactic markers (left dislocation, post-predicate topic).

The author demonstrates the significance of topicalization markers in the structure of Turkic sentences by analyzing them in both historical Old Turkic languages (Orkhon runic and Old Uyghur) and in modern Turkic languages (Turkish and Uyghur). It is noted that, in the context of living in a foreign-language environment, the Kazakh language in China has been influenced by Chinese, Uyghur, and other languages. Particular attention is therefore devoted to a comparative analysis of topicalization markers in the Kazakh spoken in China with those in Uyghur, Chinese, and Standard Kazakh.

The article thoroughly analyzes the morphosyntactic means of expressing topics, the role of prosodic markers in determining topic boundaries, and the manifestation of topicalization through grammatical markers such as ‘γoy’, ‘wözi’, ‘bolsa’, and ‘degen’. It also examines theme-comment structures and describes the pragmatic functions of topic markers in discourse.

Received 01 April 2025. Revised 05 May 2025. Accepted 20 August 2025. Available online 30 September 2025.

Дәйексөз үшін: А. Әбіш Қытайдағы қазақтар тіліндегі топикализация стратегиялары // Turkic Studies Journal. 2025. Т. 7. № 3. 147-165 б. DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2025-3-147-165>

For citation: A. Abish Topicalization strategies in the language of Kazakhs in China // Turkic Studies Journal. 2025. Vol. 7. No 3. P. 147-165. DOI:<http://doi.org/10.32523/2664-5157-2025-3-147-165>

The findings show minor differences between the Kazakh spoken in China and in Kazakhstan, mainly in syntax and prosody. In Kazakh, topic markers are conveyed through intonation and pauses – a typological feature shared by Turkic languages in general and Kazakh in particular. Post-predicate topicalisation is not systematic. Although multiple topics can be marked in a single sentence, this is not a strict grammatical rule.

The study revealed that, as a result of prolonged language contact between Kazakh in China and other languages, some contact influences have developed, but its basic grammatical system remains close to standard Kazakh. This study sheds light on the peculiarities of Kazakh in China and contributes to the study of the information structure of Turkic languages.

Keywords: Information structure, theme-comment, topicalization, topicalization strategies, sentence-level topicalization, topicalization markers, Orkhon-Old Turkic, Old Uyghur, comparative grammar, Kazakh language in China.

А. Абиш

Центральный университет национальностей, Пекин, Китай

ORCID: 0009-0008-8217-1538

(E-mail: aynurabish@muc.edu.cn)

Стратегии топикализации в языке казахов Китая

Аннотация. Статья посвящена малоизученной в тюркских языках топикализации или тема/рематическому («рема» подразумевает «комментарий») направлению в синтаксисе. Топикализация как лингвистический анализ текста используется во многих языках, в том числе в тюркских языках. В статье исследуется топикализация в структуре предложения казахов, проживающих в Китае. Топикализация – важное лингвистическое явление, где выделяются отдельные компоненты предложения для организации информации и направления внимания, слушающего и читающего. В процессе исследования автором выявлено, что маркерами топикализации в казахском языке являются: грамматические единицы (изменение порядка слов, специальные частицы), просодические (интонация, паузы) и синтаксические маркеры (левосторонняя дислокация, постпредикатный топик).

Чтобы раскрыть значимость маркеров топикализации в структуре тюркского предложения, автор статьи раскрывает их в исторических древних тюркских языках (орхонском руническом и древнеуйгурском) и в современных тюркских языках (турецком и уйгурском). Автор отмечает, что в условиях иноязычного проживания казахов Китая на систему казахского языка влияние оказывают китайский, уйгурский и другие языки. Поэтому особое внимание уделяется сравнительному анализу маркеров топикализации языка казахов Китая с уйгурским, китайским языками, со стандартным казахским языком.

В статье достаточно подробно рассмотрены морфосинтаксические способы выражения топика, роль просодических маркеров в определении границ топика и проявление топикализации через грамматические маркеры *yoŋ*, *wözi*, *bolsa*, *degen*. Также изучены структуры топик-комментариев и описаны прагматические функции маркеров топика в дискурсе.

Результаты исследования показывают, что есть небольшие различия между языком казахов в Китае и в Казахстане, в целом это касается синтаксических конструкций и

просодических единиц. В просодическом контексте маркеры топики в казахском языке проявляются через интонацию и паузы, что является типологическим показателем для всех тюркских языков в целом и казахского языка, в частности.

Постпредикатная топиализация не носит системного характера. Множественные топики могут маркироваться в одном предложении, но это не является строгим грамматическим правилом.

В процессе исследования выяснилось, что в результате продолжительных языковых контактов в казахском языке в Китае с другими языками сложились некоторые контактные влияния, однако его основная грамматическая система остается близкой стандартному казахскому языку. Данное исследование способствует пониманию особенностей казахского языка в Китае и изучению информационной структуры тюркских языков.

Ключевые слова: информационная структура, тема-комментарий, топиализация, стратегии топиализации, топиализация на уровне предложений, маркеры топиализации, орхоно-древнетюркский, древнеуйгурский, сравнительная грамматика, казахский язык в Китае.

Кіріспе

Қазіргі тіл білімінде ақпарат құрылымы (information structure) және топиализация (topicalization) мәселелері кеңінен зерттеліп келеді. Бұл құбылыстардың маңызы сөйлемдегі белгілі бір элементтің басымдыққа ие болуын, яғни айтылымның құрылымдық және прагматикалық ұйымдасуын түсіндіруде ерекше орын алады.

Топиализация – сөйлемдегі ақпараттың реттілігі мен ұйымдасуына әсер ететін негізгі механизмдердің бірі. Ол түрлі тілдерде грамматикалық, синтаксистік және просодикалық маркерлер арқылы көрініс табады. Түркі тілдерінде топиализация көбінесе сөз тәртібі, интонация ерекшеліктері және арнайы демеуліктер арқылы жүзеге асады.

Қазақ тілінде топиализация арнайы грамматикалық категория ретінде қарастырылмаса да, сөйлемдегі сөздердің орналасу реті мен белгілі бір компоненттің ақпараттық маңыздылығын көрсету тәсілдері арқылы көрінеді. Алайда, Қытайдағы қазақтар тіліндегі топиализация мәселесі арнайы зерттелмеген және оның стандартты қазақ тілімен, сондай-ақ байланыс тілдері – ұйғыр және қытай тілдерімен қатынасындағы ерекшеліктері белгісіз күйде қалып отыр.

Осы зерттеу Қытайдағы қазақтар тіліндегі топиализация стратегияларын анықтап, олардың стандартты қазақ тілімен және байланыс тілдерімен ұқсастықтары мен айырмашылықтарын талдауға бағытталған.

Материалдар және зерттеу әдістері

Зерттеу материалы ретінде Қытайдағы қазақтар тілінде айтылған және жазылған мәтіндер, ауызекі сөйлеу үлгілері пайдаланылды. Атап айтқанда:

Қытайдағы қазақтардың ауызекі сөйлеу тіліне негізделген деректер (эксперименттік және далалық материалдар); жергілікті қазақ ұйғыр және қытай басылымдарынан алынған жазба мәтіндер (газеттер, әдеби шығармалар, грамматика, сөздіктер);

ғылыми еңбектерде келтірілген мысалдар (түркітану еңбектері, тіл білімі бойынша мақалалар). Зерттеу барысында автор өзі жинаған дереккөздерді де пайдаланды, бұл материалдардың сенімділігі мен өзектілігін қамтамасыз етеді.

Зерттеу ақпарат құрылымы теориясына (Information Structure Theory) негізделеді. Талдау барысында салыстырмалы-типологиялық, құрылымдық-синтаксистік және дискурстық әдістер қолданылады. Сонымен қатар, интонациялық ерекшеліктерді зерттеу үшін просодикалық талдау жүргізіледі.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі

Ақпараттық құрылым түсінігі тіл зерттеуіне алғаш рет 1960 жылдары белгілі лингвист Halliday арқылы енгізілген. Кейінірек ғалымдар Chafe (1976), Givón T. (1983), LaPolla (1988, 2005), Lambrecht (1994), Van Valin және LaPolla (1997), Zimmermann және Féry (2010), Krifka және Musan (2012), Johanson (2015, 2021a, 2021b) бұл топикты теориялық тұрғыдан жүйелі түрде талқылаған. Қытайлық зерттеушілер Zhang Bojiang және Fang Mei (1996), Xu Liejiong және Liu Danqing (2003, 2007), Li Baolun, Pan Haihua және Xu Liejiong (2003a, 2003b), Zhou Shihong (2008, 2009) және Lu Jianming (2014, 2017, 2018) қытай-тибет тілдері үшін ақпараттық құрылымды зерттеуде елеулі нәтижелерге жетті. Сонымен қатар, Қытайдың оңтүстік этникалық аз ұлттар тілдері үшін Dai Qingxia (2001), Hu Suhua (2004), Zhao Yanzhen және Li Yunbing (2005), Li Zeran (2007), Huang Chenglong (2008), Li Jie (2010), Yu Chenglin (2011) сынды зерттеушілер де сәйкесінше зерттеулер жүргізді. Алтай тілдері бойынша нәтижелер Zhou Shihong және Ning Yaoyao (2012), Wei Wei (2012), Wang Bei, Kadir Tursun және Yi Xu (2013), Kadir Tursun және Usur Slam (2015), Abdurishid, Yakup (2016) және бірнеше магистрлік және докторлық диссертацияларда кездеседі.

2017 жылы Қытайдың Minzu университеті “Қытай этникалық азшылық тілдерінің ақпараттық құрылымын зерттеу” тақырыбы бойынша инновациялық және теориялық семинарды ресми түрде бастады. Бұл семинар заманауи лингвистикалық теориялар мен әдістерді қолдана отырып, қытайлық этникалық азшылық тілдерінің ақпараттық құрылымын зерттеуді дамытуға бағытталған.

Қазақ зерттеушілеріне келетін болсақ, Қазақстанда 1920 жылдары А. Байтұрсынұлы сөйлемдерді спикердің біреуге немесе бір нәрсеге қатысты танымы мен пікірін білдіретін құнды ақпарат ретінде қарастырған. 1958 жылы Қ. Жұбанов сөзді спикерден тыңдаушыға берілетін хабар ретінде анықтады. Бұл екі ғалымның көзқарасы дискурстық ақпараттың маңыздылығын растады. Қазақстанда ақпарат құрылымдарын категория ретінде зерттеу 1990 жылдардан басталды. Бұл бағыттағы өкіл ғалымдардың қатарында Аташев¹ (1995) пен Әмір (2002, 2014) бар. Қытайда ғалым Zhang Dingjing (Zhang Dingjing, 2004: 712-713) “белгілі ақпарат” және “жаңа ақпарат” сияқты ұғымдарды бірнеше рет атап өткен. Ол белгілі бір синтаксистік құрылым негізінде құрылым жасалғанда, сөз тәртібінің өзгеруі әртүрлі компоненттерге басымдық беруді білдіретінін атап көрсеткен. Бұл мақалада ақпарат құрылымын зерттеудің теориялық негізі ретінде Johanson (2021a) еңбегі қолданылады².

¹ Аташев С., 1995. Қазіргі қазақ тіліндегі сөйлемнің актуальды мүшеленуі. Филол. ғыл. канд... дисс. Алматы. 143 б.

² Бұл мақала негізінен ағылшын тілінде жазылған өз еңбегіме негізделген: 2022 жылы Turkic Languages журналының 26-томында (75–88 беттер) жарияланған “Topic in Kazakh as Spoken in China” атты мақалам қазақтілді оқырмандар үшін қолжетімді болуы мақсатында аударылып, қосымша мазмұндармен толықтырылды.

Талдау

Сөйлем деңгейі: топик және комментарий

Сөйлем деңгейінде топик пен комментарий прагматикалық функцияларды білдіреді, олар «белгілі» және «жаңа» ақпарат арасындағы айырмашылық арқылы анықталады. Топик – сөйлемнің қалған бөлігі туралы ақпарат беретін нәрсе. Ал комментарий – топикке қатысты жаңа ақпаратты жеткізеді.

(1) Қытайдағы қазақтар тілі

<i>Aygül</i>	<i>kel-e</i>	<i>jat-ir</i> ³ .
Aygul	come A.CONV	LIE.POSTV-AOR3

(1)-мысалда топик *Aygül* – адресатқа белгілі, мәтіннен немесе жағдайдан түсінуге болатын ақпаратты білдіреді. Ал комментарий *kel-e jat-ir* жаңа ақпаратты білдіреді.

Түркі тілдерінде топиктер комментарийден бұрын орналасады. Сөйлемнің басындағы позиция, ағылшын тіліндегідей, топикке арналған ең қолайлы орын болып табылады. Белгісіз (немесе бейтарап) SOP тәртібі бастауыштың топик екенін білдіреді, мысалы, (2)-де көрсетілгендей.

(2) Қытайдағы қазақтар тілі

<i>Asan</i>	<i>ǰaksı adam.</i>
Asan	good person

Сонымен қатар, бастауыш емес мүшелер де топик позициясын ала алады. OSP тәртібі, мысалы, (3)-мысалда көрсетілгендей, тура толықтауыштың топик ретінде сөйлемнің басына шығуына әкеледі.

(3) Қытайдағы қазақтар тілі

<i>Üy-di,</i>	<i>Ułpan</i>	<i>şıpır-dı.</i>
home-ACC	Ułpan	sweep-PAST3

Топик құрамдасы әдетте просодикалық тәсілдермен, мысалы, интонация өзгерістері арқылы белгіленеді (Johanson, 2021a: 937). Ол жиі сөйлемнің қалған бөлігінен қысқа үзіліс арқылы ажыратылады, кейде бұл жазуда үтірмен белгіленеді, мысалы, келесі мысалда көрсетілгендей.

(4) Қытайдағы қазақтар тілі

<i>Bul ǰer-di,</i>	<i>Ułpan</i>	<i>tap-tı.</i>
This place-ACC	Ułpan	find-PAST3

Мұндай қолданыс ұйғыр тілінде де еркін кездеседі, мысалы, (5)-те көрсетілгендей.

(5) Ұйғыр тілі

<i>Bu gäp-ni, Mämät</i>	<i>kıl-di.</i>
this speech-ACC	Memet make-PAST3

Топик-комментарий тізбектері ақпараттық мәндер солдан оңға қарай артатын прогрессивті сызықтық құрылымдарды білдіреді (Johanson, 2015, 2021a: 938). Көптеген

³ Мысалдар стандартталған Түркологиялық Транскрипция жүйесінде берілген. Бұл жүйе Johanson & Csató (2022: xix–xxi) еңбегінде қолданылған қағидаттарына негізделген.

топик-комментарий құрылымдарында әрбір құрамдас сөйлемнің қалған бөлігіне топик болып табылады. Бұл келесі мысалда көрсетілген.

(6) Қытайдағы қазақтар тілі

Edil, Āminā-ya gül-dī usun-dī.

Edil Amina-DAT flower-ACC give-PAST3

(6)-мысал «Еділ туралы не айтылды?» деген сұраққа жауап береді. Бастауыш – ең маңызды құрамдас, негізгі топик болып табылады. Осы тәртіпте *gül-dī* алғашқы жаңа ақпаратты жеткізеді, яғни *Edil* дің гүлге не істегенін хабарлайды. Сөйлемнің соңында соңғы жаңа ақпаратты жеткізуші ретінде *Āminā* ға не болғаны баяндалады.

Сәл өзгертілген сөйлемді (7)-мысалдан қараңыз.

(7) Қытайдағы қазақтар тілі

Edil gül-dī Āminā-ya usun-dī.

Edil flower-ACC Amina-DAT give-PAST3

(7)-мысал «Гүлге не болды?» деген сұраққа жауап береді.

Белсенді сөйлемдердегі тура толықтауыштар пассивтендіру (ырықсыз етіспен) арқылы топикке айналуы мүмкін, бұл жағдайда әсер етуші (пациент) бастауыш позициясына қойылып, алдыңғы қатарға шығарылады (Johanson, 2021a: 938; 2021b: 52). Алайда, бұл әдіс сирек қолданылады, мысалы, (8)-де көрсетілгендей.

(8) Қытайдағы қазақтар тілі

Suwret Aykın ĵaγ-i-nan sal-in-dī.

picture Aykin side-POSS3-ABL put-PASS-PAST3

Алайда, барлық құрамдас бөліктерді сөйлемнің басына жылжыту арқылы топикке айналдыру мүмкін емес. Қазақ тілінде VOS тәртібін қолдану, ағылшын тіліндегідей, мысалы, «To go, I don't want to» сөйлеміндегідей етістік предикатын топикке айналдырады дегенді білдірмейді. Предикаттан кейін орналасқан бастауыш немесе толықтауыш, яғни постпредикаттық позицияда тұрған құрамдастар, әлі де топик ретінде қарастырылады (толық мәліметті төмендегі «Постпредикаттық топиктер» бөлімінен қараңыз).

Топикты белгілеу

Демеуліктердің топикты белгілеу функциясы бар, олар топиализация стратегиясын өздері белгілейтін компоненттен кейін орналасу арқылы жүзеге асырады. Мұндай ерекшелікке ие демеуліктер қатарына Γ^2 ou, $\check{S}I^2$, $w\ddot{o}z\check{i}$, *bolsa*, *degen*, сондай-ақ күрделі демеуліктер *barγou*, *barγou de*, *barγou šī* жатады (Abish, 2016).

Γ^2 ou демеулігі эпистемикалық бағалаудың белгілі бір түрін белгілеу үшін қолданылатын модальды бөлшек болып табылады. Ал, қарсылықты мәндегі сөйлемдерде бұл демеуліктің ерекше қолданылуын байқауға болады. Мұндай құрылымдарда Γ^2 ou демеулігі әрдайым екпінмен айтылады және сөйлемнің алдыңғы топиализацияландырылған компонентінен кейін орналасады, төмендегі (9)- мысалды қараңыз.

(9) Қытайдағы қазақтар тілі

Kün γou čīγ ip tūr, biraq kattī suwıq.

sun PTCL come out IP.CONV sTAND.POSTV3 but very cold

(Abish, 2016: 75)

Егер *degen* демеулігі екпінмен және үзіліспен қолданылса, ол алдыңғы орынға шыққан топикты анықтау үшін демеулік ретінде қолданыла алады. Екінші жақ жекеше түрі $\{-(I^4)\eta\}$, сыпайы түрі $\{-(I^4)\eta I^4z\}$, және бірінші жақ көпше түрі $\{-(I^4)m I^4z\}$ сияқты тәуелдік жалғаулар қосыла алады. Мұхамедова (2011) стандартты қазақ тіліндегі *degen* морфеманың қызметін зерттеген. Ол сондай-ақ *degen* сөзін *de-* ‘айт-’ етістігінен шыққан етістіктен жасалған есім ретінде сипаттайды. (15) мысалында, ол екпінмен айтылып, топик белгілеуші ретінде қолданылады.

(15) Стандартты қазақ тілі

Taw-dīŋ degen bōkter-i žap-žasıl.
Mountain-GEN PTCL slope -POSS3SG very green
(Muhamedowa, 2011: 268)

Бұл қолдану Қытайдағы қазақтар тілінде де көріледі, мысалы (16).

(16) Қытайдағы қазақтар тілі

“Ol degen seniŋ āke-ŋ.
X PTCL you.GEN father-2SG

Р. Мұхамедова *degen* демеулігін контрастты топик белгілеуші ретінде қолдануға болатынын да атап өтеді, мысалы, (17). Бұл қолдану Қытайдағы қазақтар тілінде де мүмкін.

(17) Стандартты қазақ тілі

Almatı tawlı, Pekin degen žazıq.
Almaty mountainous Beijing PTCL flat

(Muhamedowa 2011: 271)

Айта кету керек, егер *degen* екпінсіз қолданылса, ол біреудің назарын алғаш рет белгілі бір тақырыпқа аудару үшін, немесе белгілі бір атауды, сөзді немесе ұғымды нақтылап көрсету үшін қолданылады, мысалы (18).

(18) Қытайдағы қазақтар тілі

Tıl ȳilm-i de-gen ne?
language science- POSS3SG say-PTCP what

Жоғарыдағы *degen* сөзі тағы екінші жақ жекеше түрі $\{-(I^4)\eta\}$, сыпайы түрі $\{-(I^4)\eta I^4z\}$, және бірінші жақ көпше түрі $\{-(I^4)m I^4z\}$ сияқты тәуелдік жалғаулары қосылып та келе береді.

(19) Қытайдағы қазақтар тілі

Tıl ȳilm-i de-gen/ de-gen-iŋ/
language science- POSS3SG say-PTCP say-PTCP-2SG
de-gen-iŋiz/ de-gen-iŋiz ne?
say-PTCP-2SG say-PTCP-1PL what

Р. Мұхамедованың пікіріне негізделгенде, *degen* стандартты қазақ тілінде де әдетте атауларды немесе сипаттамаларды белгілеу үшін қолданылады. (20) және (21) мысалдарды қараңыз. Дегенмен, оның еңбегінде, стандартты қазақ тілінде тәуелдік жалғаулармен септелетіндігі көрсетілмеген.

(20) Стандартты қазақ тілі

Marlboro de-gen temeki.

Marlboro say-PTCP cigarette

(Muhamedowa, 2011: 264)

(21) Стандартты қазақ тілі

Üzdik de-gen eliüw žumïs taŋda-l-dï.

excellent say-PTCP fifty work choose-PASS-PAST3

(Muhamedowa 2011: 265)

Бұдан басқа, шартты копула шылауы *bolsa*, (22) мысалда берілгендей, топик көрсеткіші ретінде қолданылады.

(22) Қытайдағы қазақтар тілі

Bala-lar bolsa kïtap "ok-uw-da.

child-PL PTCL book read-VN-LOC

Бұндай қолданыс ұйғыр тілінде де табылады.

(23) Ұйғыр тілі

Biügin bol-sa, hawa bäk yaḡşı.

today PTCL weather very good

Топикты анықтайтын белгілерден тағы {-G⁴A² kel-se}, {-N³I² al-ïp ayt-sa }, {-N³I² al-ïp ayt-ar bol-sa} тіркестері табылады. Төмендегі екі мысалдағы қолданылуына қараңыз.

(24) Қытайдағы қазақтар тілі

Bala-lar-ḡa kel-se-k, "olar kïtap "ok-uw-da.

child-PL-DAT come-HYP-2PL they book read-VN-LOC

(25) Қытайдағы қазақтар тілі

Bala-lar-dï al-ïp ayt-sa-k/ al-ïp

child-PL- ACC take-IP.CONV tell-HYP-1PL take-IP.CONV

ayt-ar bol-sa-k "olar kïtap "ok-uw-da.

tell-AOR BOL.COP-HYP-1PL they book read-VN-LOC

Топиктарды синтаксистік белгілеу

Л. Джонсонның айтуынша, ескі түркі тілдерінде арнайы топиктік көрсеткіштерді қолданбай-ақ, бастауыш емес топиктерді ерекшелеуге болады (Johanson, 2021c: 141). Ескі түркі жазбаларында сөйлем құрамындағы есімдік компоненттердің сөйлемнің сол жағына (сөйлемнің бастауыштық орнына) ешқандай белгісіз орналасуын жиі

кездестіруге болады. Бұл құрылымдар предикаттан бөлініп, «сол жаққа ығысу» (left dislocation) үдерісіне ұшыраған топик болып табылмайды. Бұл – сөйлемнен тыс орналасқан топик элементтері, оларды «... туралы айтатын болсақ», «... қарастыратын болсақ» немесе «... қатысты» деп түсіндіруге болады.

Шығыс ескі түркі тілінде сөйлемнің құрамдас бөліктерінің реті топик-комментарий қағидасына қатты бағытталғандықтан, номинативтегі тура толықтауыштар сөйлемнен тыс топик көрсеткіштері ретінде қолданылады. Бұған (26) және (27)-мысалдар дәлел бола алады.

(26) Орхон

Sab anja iδ-miř.
word thus send-POST3

(27) Орхон

Xayan at bun-da ber-di-miz.
ruler name here-LOC give-PAST-1PL

Ескі ұйғыр тілінде де (28) және (29)-мысалдарында көрсетілгендей, сөйлем мүшесінің ішінде орналасқан есім сөзі топик құрамдасы ретінде көрінеді.

(28) Ескі ұйғыр тілі

Qara kum ař-miř.
black sand cross-POST3

(29) Ескі ұйғыр тілі

Tamu yol-i tu-du-ηuz.
hell way-POSS3SG block-PAST-2PL

Сол жаққа ығысу (left dislocation) топикті ерекше атап көрсету үшін қолданылады. Johanson (Johanson, 2015, 2021a: 939) мұны түсіндіру үшін түрік тілінен мысал келтірген. (30)-мысалдың орнына ерекше екпін қойылған топик (31)-мысалда кездеседі.

(30) Түрік тілі

Ali'yi öldür-dü-ler.
Ali-ACC kill-PAST-PL

(Johanson, 2021a:939)

(31) Түрік тілі

Ali, o-nu öldür-dü-ler.
Ali X-ACC kill-PAST-PL

(Johanson, 2021a: 939)

Бұл құрылымды қазақ тілімен салыстыруға болады. Алайда, мұнда маңызды синтаксистік айырмашылық бар. Қазақ тілінде осы сөйлемнің топигі номинативте емес, табыс септігінде тұруы керек.

(32) Қытайдағы қазақтар тілі

<i>Āli-dī,</i>	<i>ʷo-nī</i>	<i>ʷöltir-īp</i>	<i>ket-tī</i>
Ali-ACC	X- ACC	kill-IP.CONV	LEAVE.POSTV-PAST3

Дегенмен, қос тілді адамдар арасында келесі тіркесті ауызекі сөйлеу стилінде қолдану мүмкіндігі артып келеді.

(33) Қытайдағы қазақтар тілі

<i>Edīl,</i>	<i>men</i>	<i>ʷoγan</i>	<i>sen-be-y-mīn.</i>
Edil	I	he.DAT	trust-NEG-PRES-1SG

(33)-мысалда топик *Edīl* ді грамматикалық тұрғыда білдіру үшін ол барыс септігінде, яғни *Edīl-ge* түрінде болуы тиіс. Осылайша, мұндай құрылымның себебі қытай тілінің ықпалына байланысты екенін қорытындылауға болады. Себебі бұл құрылым қытай тілінде кеңінен танымал үлгі болып табылады, онда топикті топиктік көрсеткіштерді қолданбай-ақ ұқсас түрде ерекшелуге болады. Классикалық қытай тілінде *zhě* топиктік көрсеткіші сирек қолданылады. Бұл үлгінің Қытайдың мандарин тіліндегі көрінісі (34)-мысалда көрсетілді.

(34) Қытайша

<i>Zhāng</i>	<i>wǒ</i>	<i>bù</i>	<i>xìnrèn.</i>
Zhang	I	don't	trust

‘Мен Жанға сенбеймін.’

Постбаяндауыштық топиктар

Л.Джонсон сөйлемнің *SOP* құрылымдарында да есімдіктер соңғы сөйлем шекарасынан оң жақта орналасуы мүмкін екенін атап көрсетеді (Johanson, 2021a: 948, 2021b: 52). Түрік тіліндегі (35) ‘Кетіп қалды, пошташы’, Ұйғыр тіліндегі (36) ‘Жақсы ұстаз, Хамит’ мысалдарына қараңыз.

(35) Түрік тілі

<i>Git-ti,</i>	<i>postacı.</i>
leave-PAST3	postman

(Johanson, 2021b: 52)

(36) Ұйғыр тілі

<i>Yaχši</i>	<i>oqutquči-dur,</i>	<i>Xämit.</i>
good	teacher-COP	Xämid

(Johanson, 2021a: 939)

Олар жай ғана предикаттан кейінгі позицияға ығысқан құрамдас бөліктер емес, қайта қосымша элементтер болып табылады. Аталмыш сөйлемдер оларсыз да синтаксистік тұрғыда толыққанды болып табылады. Бұл элементтер көбіне интонациялық үзіліспен ерекшеленеді, ол жазуда үтір арқылы көрсетіледі.

Қазақ тілінде де түрік және ұйғыр тілдеріндегідей осындай құрылымдар бар, мысалы (37)-ні қараңыз.

(37) Қытайдағы қазақтар тілі
Kör-dī, Aray.
 see-PAST3 Aray

Л. Джонсон бұл құбылысты көбінде ойды нақтылау мақсатында қыстырылған толықтыру деп атап өтеді (Johanson, 2021a: 939, 2021b: 52). Ол негізінен ауызекі сөйлеу стилінде кездеседі, бірақ мұндай құрылымдар тек алдын ала жоспарланбаған сөйлеуге тән емес. Предикаттан кейінгі осындай есімдіктер өздері топик функциясын атқара алмайды, бірақ көбіне алдыңғы дискурста енгізілген топиктерді білдіріп, сол топиктің жалғасуын көрсетеді. Олар сөйлем шекарасы ішінде айтылмай қалған топикті білдіреді және комментарий не туралы екенін нақтылау үшін қосылады. Мысалы,

(38) Қытайдағы қазақтар тілі
Siz-dī tañi-ma-dī-m, men.
 you-ACC recognize-NEG-PAST-1SG I

Алайда, (39)да бастауыш пен толықтауыш етістіктен кейін келіп PSO сөйлемін құрайды.

(39) Қытайдағы қазақтар тілі
Tañi-ma-dī-m, men siz-dī.
 recognize-NEG-PAST-1SG I you-ACC

Бастауыш комментарийдің бір бөлігі

Сөйлемнің басында тұрған бастауыштар әдетте топик ретінде түсіндіріледі. Алайда, барлық ақпарат жаңа болып, бастауыш жаңа ақпараттың, яғни комментарийдің бір бөлігі болып табылатын сөйлемдер де кездеседі (Johanson, 2021a: 941), мысалы,

(40) Қытайдағы қазақтар тілі
Kişi kel-dī.
 person come-PAST3

Сөйлем бастауыш топик болып, предикат арқылы ол туралы комментарий берілетін категориялық құрылым ретінде түсіндірілуі мүмкін, мысалы: «Кісі келді», «Кісі келген екен», «Кісілер келді». Алайда, ол «толығымен жаңа» құрылым ретінде де түсіндірілуі мүмкін: «Бір кісі келді», «Бір кісілер келді».

(41)-мысалда бірінші құрамдас бөлік, яғни бастауыш, топик болып табылады, ал сөйлемнің қалған бөлігі «Кітап қайда?» деген сұраққа жауап ретінде ақпарат береді.

(41) Қытайдағы қазақтар тілі
Kitáp bokša-da.
 book bag-LOC

Дегенмен, (42)-мысалда бастауыш комментарийдің бір бөлігі болып келеді.

(42) Қытайдағы қазақтар тілі

Boqša-da kītap bar.

bag-LOC book existing

Нәтижелері

Бұл зерттеу Қытайдағы қазақтар тілінің ақпарат құрылымындағы топиализация стратегияларын жан-жақты талдады. Зерттеу нәтижелері бойынша, Қытайдағы қазақ тілі мен стандартты Қазақстандағы қазақ тілінің грамматикалық негіздері арасында айтарлықтай айырмашылықтар байқалмады. Дегенмен, кейбір морфосинтаксистік және просодикалық маркерлердің қолданылуында кішігірім айырмашылықтар анықталды.

Қытайдағы қазақтар тілінде топиализация грамматикалық, синтаксистік және просодикалық тәсілдер арқылы жүзеге асады. Грамматикалық маркерлер, атап айтқанда, *yoу, "özi, bolsa, degen* сияқты демеуліктердің топиализацияланатын компоненттен кейін орналасуы арқылы топик анықталады. Күрделі демеуліктер *baryoу, baryoу de, baryoу ši* сияқты бөлшектер де топик белгілеуші қызметін атқарады.

Синтаксистік тұрғыдан алғанда, сол жаққа ығысу (left dislocation) құбылысы топикты айқын көрсету үшін қолданылады, алайда бұл құбылыс барлық сөйлем мүшелеріне қатысты бола бермейді. Сонымен қатар, кейбір жағдайларда постпредикаттық позицияда орналасқан компоненттер де топик қызметін атқара алатыны анықталды.

Просодикалық тұрғыдан қарағанда, топик көбінесе интонацияның өзгеруі және қысқа үзілістер арқылы ерекшеленеді. Бұл просодикалық тәсіл сөйлемнің ақпараттық құрылымын айқындауда маңызды рөл атқарады.

Тілдік контактілердің ықпалын зерттеу нәтижелері Қытайдағы қазақтар тілінде ұйғыр және қытай тілдерімен ұзақ мерзімді өзара ықпалдастық нәтижесінде кейбір құрылымдық ерекшеліктердің пайда болғанын көрсетті. Дегенмен, бұл ықпал қазақ тілінің негізгі грамматикалық жүйесін өзгерте алмаған.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері Қытайдағы қазақтар тілінің ақпарат құрылымын терең түсінуге және түркі тілдері арасындағы салыстырмалы зерттеулерді жетілдіруге елеулі үлес қосады.

Қорытынды

Осы мақалада қарастырылған топиализация стратегиялары Қытайдағы қазақтар тілінің ақпарат құрылымының өзіндік ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік берді. Стандартты қазақ тілімен салыстыру арқылы топиализацияның ортақ және ерекше белгілері анықталды. Зерттеу барысында талданған морфосинтаксистік, просодикалық және грамматикалық ерекшеліктер қазақ тілінің түркі тілдері ішіндегі орнын нақтылауға көмектесті. Сондай-ақ, тілдік контактілердің әсерін зерттеу арқылы Қытайдағы қазақтар тілінің ішкі даму динамикасы айқындалды. Бұл зерттеу болашақта түркітану мен қазақ тіл біліміндегі жаңа зерттеулерге негіз бола алады.

Әдебиет

Әмір Р., 2002. Екінші дәрежедегі коммуникативтік талаптардың құрмалас сөйлемдер жүйесіндегі көрінуі // Жұбанов тағылымы: Респ-қ ғылыми-теориялық конференция материалдары. Ақтөбе. Б. 11-15.

- Әмір Р.С., 2014. Қазіргі қазақ тілі құрмалас сөйлем жүйесі. Алматы: «Қазақ университеті» баспасы. 110 б.
- Байтұрсынов А., 1992. Тіл тағылымы. Алматы: «Ана тілі» баспасы. 448 б.
- Abish A., 2021. Kazakh and Karakalpak. [Қазақ және қарақалпақ тілдері]. In: Johanson & Csató (eds.). P. 337-353.
- Chafe W.L., 1976. Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view. In Charles N. Li (ed.), Subject and topic. New-York: Academic Press. P. 25-55.
- Dai Q., 2001. Jǐngpǒ yǔ de huàtí. Language Studies 1. P. 100-105.
- Givón T., 1983. Topic continuity in discourse: an introduction. In: Givón, T (ed). Topic continuity in discourse: A quantitative cross-language study. Amsterdam: John Benjamins. P. 3-41.
- Halliday M.A.K., 1967. Intonation and grammar in British English. Mouton: The Hague.
- Hu S., 2004. Liángshān yí yǔ de huàtí jiégòu – jiān lùn huàtí yǔ yǔxù de guānxì. 3. P. 9-15.
- Huang Ch., 2008. Qiāng yǔ de huàtí biāoji. 7/6. P. 599-614.
- Johanson L. & Csató É.Á. (eds.), 2022. The Turkic languages. Second Edition. (Routledge Family Series.). London and New-York: Routledge. 560 p.
- Kadir T. & Slam U., 2015. Wéiwú'ěr yǔ huàtí de yùnlù biǎoxiàn. Journal of Xinjiang University 43/5. P. 126-132.
- Krifka M. & Musan R., 2012. Information structure: Theoretical, typological and experimental perspectives. Berlin: Deutsche National bibliothek. P. 1-44.
- Lambrecht K., 1994. Information structure and sentence form: Topic, focus and the mental representations of discourse referents. Cambridge: Cambridge University Press. 376 p.
- Lapolla R.J., 1988. Subject and referent tracking: Arguments for a discourse-based grammar of Chinese. In Emonds, J. & Mistry, P. J. & Samian, V. & Thornburg, L. (eds.) Proceedings of the West Coast conference on linguistics. Department of Linguistics, California State University, Fresno. P. 60-173.
- Lapolla R.J. & Poa D., 2005. Jiāodiǎn jiégòu hé yǔyì de yánjiū. In: Liejiong, X. & Pan, H.(eds.) Jiāodiǎn jiégòu de lèixíng jí qí duì hànǚ cíxù de yǐngxiǎng. Beijing: Press of Beijing University of Foreign Languages. P. 57-78.
- Li B. & Pan H. & Xu L., 2003a. Duì jiāodiǎn míngǎn de jiégòu jí jiāodiǎn de yǔyì jiěshì (shàng). 1. P. 1-11, 93.
- Li B. & Pan H. & Xu L., 2003b. Duì jiāodiǎn míngǎn de jiégòu jí jiāodiǎn de yǔyì jiěshì (xià). 2. P. 108-119.
- Li Z., 2007. Hāní yǔ de huàtí. 5. P. 74-79.
- Lu J., 2014. Shì shuō yǔyán xīnxī jiégòu lǐlùn. Academic Exchange 6. P. 5-13.
- Lu J., 2017. Zhòngshì yǔyán xīnxī jiégòu yánjiū kāitùo yǔyán yánjiū de xīn shìyě. 4. P. 1-15.
- Lu J., 2018. Zài tán yǔyán xīnxī jiégòu lǐlùn. 2. P. 163-172.
- Tömür H., 2003. Modern Uyghur grammar. Morphology. Istanbul: Yildiz Press. 599 p.
- Tömür X., 2011. Hazırkı zaman uyğur tili grammatikisi [A Grammar of Modern Uyghur Morphology]. Morfologiyä. Beijing: The Ethnic Publishing House. 471 p.
- Van Valin R.D. & Lapolla R.J., 1997. Syntax. Structure, meaning and function. Cambridge: Cambridge University Press. 713 p.
- Wang B. & Kadir T. & Yi X., 2013. Wéiwú'ěr yǔ jiāodiǎn de yùnlù shíxiàn jí gǎnzhi, 38/1. P. 92-98.

- Wei W., 2012. Qiǎn xī hāsàkè yǔ jùzǐ jiāodiǎn chéngfèn de jù zhòngyīn biǎoxiàn. 4. P. 30-33.
- Xu L. & Liu D., 2003. Huàtí yǔ jiāodiǎn xīn lùn. Shanghai: Shanghai Education Press.
- Xu L. & Liu D., 2007. Huàtí de jiégòu yǔ gōngnéng. Shanghai: Shanghai Education Press.
- Yakup A. & Zhang D. (eds.), 2013. Functional typological approach to modality in the Altaic languages, Analytic comparative linguistic data: 400 sentences. Beijing: Press of Midzu China University.
- Yakup A., 2016. Focus in Turkish and Uyghur: A preliminary report on an ongoing contrastive investigation. *Turkic Languages* 20. P. 113-131.
- Yu Ch. 2011 Zàng miǎn yǔ de huàtí biāoji: jiān yǔ hàn yǔ bǐjiào. *Journal of Midzu China University Sciences of Philosophy and Social Sciences* 38/1. P. 77-81.
- Zhang D., 2004. Xiàndài hāsàkè yǔ shǐyòng yǔfǎ. Beijing: Press of Midzu China University. P. 712-713
- Zhang D., 2015. Shítí yǔfǎ lǐlùn – hāsàkè miáoxiě yǔfǎ xué fāngfǎlùn. Beijing: Press of Midzu China University.
- Zhang D., 2018. 2. Xiàndài hāsàkè yǔ shǐyòng yǔfǎ (Xiūdìng bǎn). Beijing: Press of Midzu China University.
- Zhang B. & Fang M., 1996. Hànyǔ gōngnéng yǔfǎ yánjiū. Press of Tziansi Education.
- Zhao Y. & Li Y., 2005. Lùn bái yǔ de huàtí jiégòu yǔ jīběn yǔxù lèixíng. 6. P. 10-22.
- Zhou Sh. & Ning Y., 2012. Xiàndài wéiwú'ěr yǔ de huàtí jiégòu. *Journal of Beijing Pedagogical University*. P. 52-58.
- Zimmermann M. & Féry C., 2010. Information structure: Theoretical, typological, and experimental perspectives. Cambridge: Cambridge University Press. 412 p.

Reference

- Amir R., 2002. Ekinşi дәрежедәги коммуникативтік талаптардың құрмалас сөйлемдер жүйесіндегі көрінуі [Manifestation of communicative requirements of the second degree in the system of compound sentences]. *Jūbanov taǵylymy: Resp-q ǵylymi-teoriialyq konferentsia materialdary* [Zhubanov's lessons: materials of the scientific and theoretical conference]. Aktobe. [in Kazakh]. P. 11-15.
- Amir R., 2014. Qazırǵı qazaq tılı qūrmalas sōilem jūiesı [Modern Kazakh language complex sentence system]. Almaty: “Qazaq universiteti” baspasy. [in Kazakh]. 110 p.
- Baitursynov A., 1992. Tıl taǵylymy [Language lessons]. Almaty: “Ana tılı” baspasy. [in Kazakh]. 448 p.
- Abish A., 2021. Kazakh and Karakalpak. In: Johanson & Csató (eds.). P. 337-353.
- Chafe W.L., 1976. Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view. In Charles N. Li (ed.), *Subject and topic*. New-York: Academic Press. P. 25-55.
- Dai Q., 2001. Jǐngpǒ yǔ de huàtí. *Language Studies* 1. P. 100-105. [in China].
- Givón T., 1983. Topic continuity in discourse: an introduction. In: Givón, T (ed). *Topic continuity in discourse: A quantitative cross-language study*. Amsterdam: John Benjamins. P. 3-41.
- Halliday M.A.K., 1967. *Intonation and grammar in British English*. Mouton: The Hague.
- Hu S., 2004. Liángshān yí yǔ de huàtí jiégòu – jiān lùn huàtí yǔ yǔxù de guānxì. 3. P. 9-15. [in China].

- Huang Ch., 2008. Qiāng yǔ de huàtí biāoji. 7/6. P. 599-614. [in China].
- Johanson L. & Csató É.Á. (eds.), 2022. The Turkic languages. Second Edition. (Routledge Family Series.). London and New-York: Routledge. 560 p.
- Kadir T. & Slam U., 2015. Wéiwú'ěr yǔ huàtí de yùnlǜ biǎoxiàn. Journal of Xinjiang University 43/5. P. 126-132. [in China].
- Krifka M. & Musan R., 2012. Information structure: Theoretical, typological and experimental perspectives. Berlin: Deutsche National bibliothek. P. 1-44.
- Lambrech K., 1994. Information structure and sentence form: Topic, focus and the mental representations of discourse referents. Cambridge: Cambridge University Press. 376 p.
- Lapolla R.J., 1988. Subject and referent tracking: Arguments for a discourse-based grammar of Chinese. In Emonds, J. & Mistry, P. J. & Samiian, V. & Thornburg, L. (eds.) Proceedings of the West Coast conference on linguistics. Department of Linguistics, California State University, Fresno. P. 60-173.
- Lapolla R.J. & Poa D., 2005. Jiāodiǎn jiégòu hé yǔyì de yánjiū. In: Liejiong, X. & Pan, H.(eds.) Jiāodiǎn jiégòu de lèixíng jí qí duì hànǚ cíxù de yǐngxiǎng. Beijin: Press of Beijin University of Foreign Languages. P. 57-78. [in China].
- Li B. & Pan H. & Xu L., 2003a. Duì jiāodiǎn mǐngǎn de jiégòu jí jiāodiǎn de yǔyì jiěshì (shàng). 1. P. 1-11, 93. [in China].
- Li B. & Pan H. & Xu L., 2003b. Duì jiāodiǎn mǐngǎn de jiégòu jí jiāodiǎn de yǔyì jiěshì (xià). 2. P. 108-119. [in China].
- Li Z., 2007. Hānǚ yǔ de huàtí. 5. P. 74-79. [in China].
- Lu J., 2014. Shì shuō yǔyán xìnxī jiégòu lǐlùn. Academic Exchange 6. P. 5-13. [in China].
- Lu J., 2017. Zhòngshì yǔyán xìnxī jiégòu yánjiū kāitùo yǔyán yánjiū de xīn shìyě. 4. P. 1-15. [in China].
- Lu J., 2018. Zài tán yǔyán xìnxī jiégòu lǐlùn. 2. P. 163-172. [in China].
- Tömür H., 2003. Modern Uyghur grammar. Morphology. Istanbul: Yildiz Press. 599 p.
- Tömür X., 2011 2. Hazırkı zaman uyğur tili grammatikisi. [A Grammar of Modern Uyghur Morphology]. Morfologiyä. Beijing: The Ethnic Publishing House. [in Uyğur].
- Van Valin R.D. & Lapolla R.J., 1997. Syntax. Structure, meaning and function. Cambridge: Cambridge University Press. 713 p.
- Wang B. & Kadir T. & Yi X., 2013. Wéiwú'ěr yǔ jiāodiǎn de yùnlǜ shíxiàn jí gǎnzhi, 38/1. P. 92-98. [in China].
- Wei W., 2012. Qiǎn xī hāsàkè yǔ jùzi jiāodiǎn chéngfèn de jù zhòngyīn biǎoxiàn. 4. P. 30-33. [in China].
- Xu L. & Liu D., 2003. Huàtí yǔ jiāodiǎn xīn lùn. Shanghai: Shanghai Education Press. [in China].
- Xu L. & Liu D., 2007. Huàtí de jiégòu yǔ gōngnéng. Shanghai: Shanghai Education Press. [in China].
- Yakup A. & Zhang D. (eds.), 2013. Functional typological approach to modality in the Altaic languages, Analytic comparative linguistic data: 400 sentences. Beijin: Press of Midzu China University.
- Yakup A., 2016. Focus in Turkish and Uyghur: A preliminary report on an ongoing contrastive investigation. Turkic Languages 20. P. 113-131.
- Yu Ch. 2011 Zàng miǎn yǔ de huàtí biāoji: jiān yǔ hànǚ bǐjiào. Journal of Midzu China University Sciences of Philosophy and Social Sciences 38/1. P. 77-81. [in China].

Zhang D., 2004 1. Xiàndài hāsàkè yǔ shǐyòng yǔfǎ. Beijin: Press of Midzu China University. [in China].

Zhang D., 2015. Shítǐ yǔfǎ lǐlùn – hāsàkè miáoxiě yǔfǎ xué fāngfǎlùn. Beijin: Press of Midzu China University. [in China].

Zhang D., 2018. Xiàndài hāsàkè yǔ shǐyòng yǔfǎ (Xiūding bǎn). Beijin: Press of Midzu China University. [in China].

Zhang B. & Fang M., 1996. Hànyǔ gōngnéng yǔfǎ yánjiū. Press of Tziansi Education. [in China].

Zhao Y. & Li Y., 2005. Lùn bái yǔ de huàtí jiégòu yǔ jīběn yǔxù lèixíng. 6. P. 10-22. [in China].

Zhou Sh. & Ning Y., 2012. Xiàndài wéiwú'ěr yǔ de huàtí jiégòu. Journal of Beijin Pedagogical University 4. P. 52-58. [in China].

Zimmerman M. & Féry C., 2010. Information structure: Theoretical, typological, and experimental perspectives. Cambridge: Cambridge University Press. 412 p.

Глоссарийдегі қысқартулар

Қысқарту	Ағылшынша толық атауы	Қазақша сәйкесті терминдер
ABL	ablative	шығыс септік
ACC	accusative	табыс септік
AOR	aorist	ауорист
CAUS	causative	өзгелік етіс
COLL	collective	жинақтық
COMP	comparative	салыстырмалы шырай
CONV	converb	көсемше
COOP	cooperative	ортақ етіс
COP	copula	копула
DAT	dative	барыс септік
DER	derivational suffix	жұрнақ
GEN	genitive ілік	септік
HYP	hypothetical	болжалды/шартты рай
IMP	imperative	бұйрық рай
INSTR	instrumental	көмектес септік
LOC	locative	жатыс септік
NEG	negation	болымсыз
OBJ	object	олықтауыш
PASS	passive	ырықсыз етіс
PAST	past tense	өткен шақ
PL	plural	көпше
POSS	possessive	тәуелділік
POST	post-terminal	пост-терминал
POSTV	postverb	көмекші етістік
PRES	present tense	осы шақ
PTCL	particle	демеулік
PTCP	participle	есімше

REFL	reflexive	өздік етіс
Q	question particle	сұраулық шылау
SG	singular	жекеше
VN	verbal noun	есімше
VOL	voluntative	бұйрық рай
1	1st person	1-жақ
2	2nd person	2-жақ
3	3rd person	3-жақ

Автор туралы мәлімет:

Айнұр Әбіш, PhD, Классикалық мәтіндерді зерттеу кафедрасының доценті, Қытайдағы этникалық азшылықтар тілдері мен әдебиеттері факультеті, Орталық ұлттар университеті, Бейжің, Қытай.

Scopus ID: 57209641194

Information about author:

Aynur Abish, PhD, Associate Professor, Department of Classical Text Studies, School of Chinese Ethnic Minority Languages and Literatures, Minzu University of China, Beijing, China.

Scopus ID: 57209641194

Сведения об авторе:

Айнұр Абиш, PhD, доцент факультета исследования классических текстов, Институт языков и литератур национальных меньшинств Китая, Центральный университет национальностей, Пекин, Китай.

Scopus ID: 57209641194

Мүдделер қақтығысы:

Мақалаға байланысты мүдде қақтығысы жоқ.

Conflict of Interest.

There is no conflict of interest related to this article.

Конфликт интересов.

Нет конфликта интересов, связанного со статьей.